

სტატი ARTICLES

ნათია ნაცვლიშვილი
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში: მშენებლები და შემწირველები (XIX საუკუნე და XX საუკუნის დასაწყისი)

საკვანძო სიტყვები: კათოლიკური ეკლესიები საქართველოში; საეკლესიო მშენებლობა; მშენებლობის დაფინანსების წყაროები; მშენებლობის პატრონაჟი

საქართველოში კათოლიციზმის ისტორია რუსუდანის მეფობის (1223-40) დროს დომინიკელი და ფრანცისკელი ბერების ჩამოსვლით დაიწყო.¹ 1328 წელს პაპ იოანე XXII-ს ინიციატივით თბილისში რომაულ-კათოლიკური საეპისკოპოსო დაარსდა, რასაც კათედრალის მშენებლობა მოჰყვა. თბილისის საეპისკოპოსომ 1507 წლამდე იარსება. 1661 წელს რომის წმინდა საყდარმა საქართველოში სამისიონერო საქმიანობა კაპუცინ მღვდლებს მიანდო. ისინი აქტიურად მოღვაწეობდნენ საქართველოს სამეფო-სამთავროებში. კათოლიკე ბერებს კეთილგანწყობით ხვდებოდა როგორც ადგილობრივი მოსახლეობა, ისე ხელისუფლება.

XIX საუკუნის დასაწყისისთვის, როცა რუსეთის იმპერიამ საქართველო დაიპყრო, კათოლიკური თემები ქვეყნის რამდენიმე რეგიონში არსებობდა. ურბანულ ცენტრებში, ახალციხის გარდა, ისინი უმეტესად

1 საქართველოში კათოლიციზმის ისტორიის შესახებ იხ.: ლომსაძე 1979; პაპაშვილი 1995; იველაშვილი 2009; ევროპულ ენებზე ყველაზე ამომწურავ ნაშრომად დღემდე რჩება მიხეილ თამარაშვილის ვრცელი გამოკვლევა [თამარაშვილი 1910]. თანამედროვე დასავლელი ავტორები ძირითადად საბჭოთა პერიოდის ისტორიაზე ამხვილებენ ყურადღებას – იხ., მაგალითად: ლორენცი 1990: 79-80; ზაგერი 2001: 55-57, 130-131, 213-224; იხ. ასევე: დობორჯგინიძე 2012; ნაცვლიშვილი 2015b.

ლათინურ რიტს მისდევდნენ. ამ თემების ეთნიკური შემადგენლობა ქალაქების მიხედვით სხვაობდა. თბილისში ეს იყო მულტიეთნიკური ჯგუფი, რომელიც ქართველებს, სომხებს, პოლონელებს, ფრანგებს, იტალიელებს და სხვა ეროვნების ხალხს მოიცავდა. ქუთაისში კათოლიკეთა უმრავლესობა ქართველი იყო, ხოლო გორსა და ბათუმში კათოლიკური თემი ქართველებისა და სომხებისგან შედგებოდა.

განსხვავებული მდგომარეობა იყო სამცხე-ჯავახეთის პროვინციებსა და მათ მთავარ ქალაქში – ახალციხეში. რუსეთის იმპერიამ ეს რეგიონი 1828 და 1878 წლებში წარმოებული ომების შედეგად ოსმალეთის იმპერიას წაართვა. ოსმალების ბატონობის დროს ადგილობრივ ქართველ კათოლიკეებს წმ. გრიგოლ განმანათლებლის ძმობის წევრი უნიტორი ბერები ხელმძღვანელობდნენ. ეს იყო დომინიკელთა ორდენის სომხური განშტოება, რომელიც ღვთისმსახურებაში სომხურ რიტსა და ენას იყენებდა. მათი აქტივობის შედეგად რეგიონის როგორც ქართული, ისე სომხური წარმოშობის კათოლიკეებს შორის მტკიცე სომხური ტრადიცია ჩამოყალიბდა. ადგილობრივი სამღვდელოება გულმოდგინედ ცდილობდა ამ ტრადიციის შენარჩუნებას. კაპუცინებმა მხოლოდ 1730-იან წლებში შეძლეს ახალციხეში საკუთარი მისიონის დაარსება. XIX საუკუნეში კათოლიკეები ცხოვრობდნენ ახალციხეშიც და სამცხე-ჯავახეთის სოფლებშიც. მათი უმეტესობა სომხურ კათოლიკურ წესს მისდევდა. ეთნიკური ქართველი კათოლიკეების მხოლოდ ნაწილი ეკუთვნოდა ლათინური რიტის ეკლესიას.

კათოლიკეები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ XIX საუკუნის საქართველოს კულტურულ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში. მათ შორის იყვნენ მაღალი თანამდებობის პირები, კომერსანტები, მეწარმეები, ექიმები, ადვოკატები, ჟურნალისტები, მეცნიერები, მუსიკოსები და სხვა. ქართველი კათოლიკე ინტელექტუალები პეტრე ხარისჭირაშვილი და მიხეილ თამარაშვილი ეროვნულ იდენტობასა და კულტურულ თვითგადარჩენაზე ზრუნავდნენ და ქართული ნაციონალიზმის იდეებსა და მისწრაფებებს იზიარებდნენ.

კათოლიციზმი რუსეთის იმპერიაში უმცირესობის რელიგია იყო. XIX საუკუნის განმავლობაში როგორც ლათინური, ისე ბერძნული და სომხური რიტის კათოლიკეებს შევიწროების რამდენიმე ტალღა დაატყდათ თავს, განსაკუთრებით ნიკოლოზ I-ის მეფობის პერიოდში (1825-55). მათი მდგომარეობა შედარებით უკეთესი გახდა 1870-იანი წლების შემდეგ და ბევრად გაუმჯობესდა 1905 წლიდან, როცა ნიკოლოზ II-მ იმპერიაში მცხოვრებ კათოლიკეებს მეტი თავისუფლება მიანიჭა. შეზღუდვებისა და ხანგრძლივი ბიუროკრატიული პროცედურების მიუხედავად, კათოლიკური თემები მთელი იმპერიის ფარგლებში ახერხებ-

დნენ საეკლესიო მშენებლობის ნებართვების მიღებას. XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში, ძირითადად 1860-1910 წლებში საქართველოში როგორც ლათინური, ისე სომხური რიტის ოცზე მეტი კათოლიკური ეკლესია და სამლოცველო აშენდა.²

ეკლესიებს კათოლიკური თემების ცხოვრებაში ცენტრალური ადგილი ეკავა. მათი წევრები მხოლოდ ფინანსურად როდი ეხმარებოდნენ საეკლესიო მშენებლობას. ისინი მოხალისეებადაც მუშაობდნენ და საკუთარ დროსა და ფიზიკურ შრომას უსასყიდლოდ გასცემდნენ.³ როგორც წესი, დაფინანსების გზა და თანხების მოძიების მეთოდები საქართველოს ყველა რეგიონში ერთნაირი იყო. ეკლესიის ასაშენებელი ხარჯების დაფარვა მდიდარი კათოლიკე კომერსანტებისა და მრეწველების, ასევე უშუალოდ მრეწვის მიერ ხდებოდა.

XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოში ეკლესიის მშენებლობას ხშირად სრულიად მოუზადებლად იწყებდნენ. შეიძლება წინასწარ არ სცოდნოდათ, თუ რა თანხა დასჭირდებოდა მშენებლობას, რა დროს მოანდომებდნენ მის დასრულებას ან ვინ გაიღებდა შემოწირულობას. მცირე საწყისი ბიუჯეტიც კი საკმარისი იყო ეკლესიის წარმომადგენელთა სამშენებლო საქმიანობის დაწყების წახალისებლად. ჩვეულებრივ, სამღვდელოების ამბიციები მათ ფინანსურ შესაძლებლობებს აჭარბებდა. ეკლესიის დასრულებას მშენებლობის ყველა საფეხურზე საფრთხე ელოდა. თითოეულ მღვდელს სურდა აეგო რაღაც განსაკუთრებული, რასაც ისინი მათ ხელთ არსებული თანხების ამოწურვამდე და ვალების აღებამდე მიჰყავდა. რომი არ მიესალმებოდა მსგავს წამოწყებებს და საყვედურს უცხადებდა პასუხისმგებელ პირს იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ის ეკლესიის დასრულებას შეძლებდა. მაგალითად, 1749 წელს, პროპაგანდა ფიდეს (*Propaganda Fide*) წმინდა კონგრეგაციამ ნიკოლა და ჯირჯენტი გაათავისუფლა ვიკარის თანამდებობიდან იმის გამო, რომ მან თბილისში დიდი ეკლესიის მშენებლობის დასამთავრებლად კაპუცინთა მისიონის სახლები და დუქნები გაყიდა [თამარაშვილი 1995: 681; ხოშტარია 2009:160].

1804 წელს კაპუცინებმა თბილისში ახალი ეკლესიის მშენებლობა დაიწყეს. ორი წლის შემდეგ მისიონის წინამძღვარი ფრანკო ანტონიო

2 მათ შორისაა: წმ. იოსების ეკლესია, არალი (1860); ღვთისმშობლის დაბადების ეკლესია, ვალე (1862); ღვთისმშობლის ეკლესია, ქუთაისი (1862); წმ. პეტრესა და პავლეს ეკლესია, თბილისი (1870-77); წმ. ჯვრის ეკლესია, ახალციხე (1881); მაცხოვრის ეკლესია, წყალთბილა (1883); ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია, თბილისი (1884 და 1902-03); ღვთისმშობლის ეკლესია, სხვილისი (1895); იესოს წმ. გულის ეკლესია, ხიზაბავრა (1898-1900); ღვთისმშობლის უბიწოდ ჩასახვის ეკლესია, ბათუმი (1898-1903); ამაღლების ეკლესია, კარტიკამი (1900-08); ღვთისმშობლის ეკლესია, უდე (1902-09); წმ. სტეფანეს ეკლესია, ხულგუმო (1903) და სხვა.

3 ეს მიღებული პრაქტიკა იყო XIX საუკუნეში. იხ.: მაგალითად, გრაიზი 2009.

პადუელი წმინდა კონგრეგაციას სწერდა, რომ მათ მთავარმართებელ პავლე ციციანოვის⁴ დახმარებით რუსეთის მთავრობისგან მიღებული 6000 მანეთი სრულად დახარჯეს და ახლა ეკლესიის დასამთავრებლად ბალის, სახლისა და ორი ცარიელი მიწის ნაკვეთის გაყიდვა სჭირდებოდათ. საპასუხო წერილში წმინდა კონგრეგაციამ ის დაუდევრობაში დაადანაშაულა: „სჩანს თქვენ საჭირო ზომა არ მიგიღიათ და, ვინ იცის, ეგებ უდიდესი რისამე აშენებაც განიზრახეთ ...“ [თამარაშვილი 1902/2011:496, 497]. 6000 მანეთის გარდა კაპუცინებმა მიიღეს 200 სკუდი და 720 ოსმალური პიასტრი წმინდა კონგრეგაციისგან და ფულადი დახმარება ვენის მთავრობისგან, მაგრამ მრევლს ვალის აღება მაინც მოუწია. მათ 1000 მანეთი პროცენტით ისესხეს მთავრობისგან. ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესიის მშენებლობა 1808 წელს დასრულდა. მღვდელი ფრანკო ანტონიო აღიარებდა, რომ ხარჯმა ქონებას გადააჭარბა, მაგრამ ის ძალიან ამაყი ჩანს, როცა აღწერს ახალ ეკლესიაში შესულ პროცესიას:

პროცესიას აქეთ იქით რუსის ჯარი ახლდა და წინ მიუძღოდნენ რუსის მთავრობის სამხედრო და სამოქალაქო აფიცრები, ქართველები, სომხები, და მთელი ქალაქი უყურებდა. აქაური ქართველების კათალიკოსმა და მათმა მიტროპოლიტმა ეკლესიაში შემოსვლა ინებეს, ეგრეთვე სომხების პირველი ეპისკოპოსიც შემოვიდა. პატივი ვეცით და სკამზედ დავსვით [თამარაშვილი 1902/2011:497].

XIX საუკუნის დასაწყისში ჯერ კიდევ შესაძლებელი იყო რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებისგან ფულადი დახმარების მიღება. მომდევნო წლებში ეს ძალზე იშვიათად ხდებოდა. 1900 წელს შინაგან საქმეთა სამინისტრომ სოფელ კარტიკამის (ჯავახეთის რეგიონი) მრევლს ახალი სომხურ-კათოლიკური ეკლესიის აშენების ნება მხოლოდ იმ პირობით მისცა, თუ ისინი მშენებლობასთან დაკავშირებულ ყველა ხარჯს მხოლოდ საკუთარ თავზე აიღებდნენ.⁵ ექვსი წლის შემდეგ, როცა მრევლს სახსრები გამოეღია, მთავრობის დახმარება მხოლოდ იმაში გამოიხატა, რომ სომეხ-კათოლიკეებს ტირასპოლის რომაულ-კათოლიკური საეპისკოპოსოს ტერიტორიაზე 4000 მანეთის ოდენობის შემოწირულობის შეგროვების ნება დართეს. 1906 წელს გაცემული ნებართვა 1908 წელს განახლდა.⁶

4 პავლე ციციანოვი იყო რუსეთის იმპერიის სარდალი და ქვეითი ჯარის გენერალი 1804 წლიდან. კაპუცინებმა მისი დახმარებით მთავრობისგან ეკლესიის ასაშენებელი ფული მიიღეს. ციციანოვს თავად დაუხატავს კათოლიკეთა მონასტრის გეგმა. იხ.: თამარაშვილი 1902/2011: 497.

5 Кавказ, 1900, №206, 3.

6 Кавказ, 1908, №99, 2.

ეკლესიების მშენებლობა შეზღუდული ბიუჯეტით იწყებოდა და მისი დიდი წილი მრევლის მიერ იყო გაღებული. ისინი აფინანსებდნენ სრულად თუ ნაწილობრივ ახალციხისა და ახალქალაქის რაიონის სოფლების თითქმის ყველა ეკლესიის როგორც მშენებლობას, ისე რეკონსტრუქციას. მრევლის წევრების უმეტესობა ძალიან ღარიბი იყო, ამიტომ ისინი ფულს წლების განმავლობაში აგროვებდნენ. 1899 წელს სოფელ თორიაში მომხდარმა მიწისძვრამ სომხურ-კათოლიკური ეკლესია რომ დააზიანა, მრევლმა მის აღსადგენად საჭირო თანხის მოგროვება მხოლოდ 1905 წლისთვის შეძლო [კარაპეტიანი 2011:207].

სოფელ უდეს მღვდელ სიმონ ჭილაშვილს ხელთ მხოლოდ 1500 მანეთი ჰქონდა, როცა ეკლესიის მშენებლობა გადაწყვიტა. 11 000 მანეთი მან თამასუქით ისესხა. სამშენებლო მასალები – ქვიშა, ქვა, კირი და ხე მრევლმა უსასყიდლოდ გაიღო. 1905 წელს, მშენებლობის დაწყებიდან ხუთი წლის შემდგომ, სიმონ ჭილაშვილს ფული გაუთავდა. მას 12 000 მანეთი ჰქონდა დახარჯული, ეკლესია კი კვლავ დაუმთავრებელი იყო.⁷ 1897 წელს მსგავს სიტუაციაში აღმოჩნდა მღვდელი მიხეილ ვარძელაშვილიც. მან სოფელ ხიზაბავრის ეკლესიის მშენებლობა ადგილობრივად, ქუთაისსა და რუსეთში შეგროვებული ფულით დაიწყო, მაგრამ გაჩერება მოუწია, როცა ნაგებობის კედლებმა შვიდ არშინს (დაახლოებით ხუთ მეტრს) მიაღწია.⁸ მშენებლობის გასაგრძელებლად თანხების მოძიება იყო საჭირო. ფულის საზღვარგარეთ თუ იმპერიის ფარგლებში შეგროვება სასულიერო პირებს ხშირად უცდიათ და ზოგჯერ დიდი წარმატებითაც. შეწირულობების შეგროვების დაწყებამდე მშენებლობის მოთავე მღვდელს სათანადო ნებართვა უნდა მიეღო. იმპერიის შიგნით თანხების მოძიების უფლებას ხელისუფლება გასცემდა, ხოლო მის ფარგლებს გარეთ ვატიკანის ოფიციალური წერილი იყო საჭირო.

1897 წელს მღვდელმა ანსელმ მღებრიშვილმა ბათუმში დაიწყო ეკლესიის მშენებლობა. მას სურდა, თანხა ევროპაში შეეგროვებინა. ფრანგმა მღვდელმა მას ურჩია, წასვლამდე ოფიციალური წერილი მოეპოვებინა:

რადგან მატყუარები ბევრი დადიან ევროპაში, ფულს კრეფავენ და ამისთვის დღეს ველარავის ენდობიან და აღარავის არ აძლევენ არაფერსაო და შენ როცა რომიდან ქაღალდი გექნება, მაშინ აღარაფრის სიძნელე აღარ გექნება და თვით ეპისკოპოზებიც დაგეხმარებიან, რომ ფული იშოვნო; მას შემდგომ გირჩევ რომ ამერიკაშიდ წახვიდე, რადგან იქ დიდი მდიდრები არიან და დიდ ძალს ფულს იშოვნიო.⁹

7 ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, მ. თამარაშვილის პირადი არქივი, საქმე N3666.

8 იქვე, საქმე №1609.

9 იქვე, საქმე №2640.

1905 წელს სიმონ ჭილაშვილმა მთავრობისგან 15 000 მანეთის შეგროვების ნებართვა მიიღო, მაგრამ იმპერიაში შექმნილი მდგომარეობის გამო ევროპაში გამგზავრება და შემომწირველთა იქ მოძებნა სურდა.¹⁰ ის მიხეილ თამარაშვილს წერდა:

ვფიქრობთ, რომ ეპისკოპოზისაგან რეკომენდაციის წერილი მივიღოთ და საზღვარ გარეთ წამოვიდეთ ფულის მოსაკრებად ჩვენი ეკლესიის დამთავრებისათვის. ამისთვის გვირჩევენ რომ შეიძლება საფრანგეთსა და ბელგიაში ანუ რომში ფულის მოკრეფა თავისუფალ შემომწირველთაგან, ამისათვის მოგმართავ როგორც კეთილსა და გულისშემტკივარ მოღვაწესა, რომ ამაზედ ე. ი. ფულის მოკრეფაზედ შეგვატყობინოთ შეიძლება თუ არა?¹¹

არ არსებობს სიმონ ჭილაშვილის საზღვარგარეთ გამგზავრების დამადასტურებელი ცნობა. უდეს ეკლესიის სამხრეთი ფასადის წარწერის მიხედვით, ის 1909 წელს ადგილობრივი ხალხის სახსრებით აშენდა: „უდეს არის კათოლიკეები 2120 სული მაშენებელი ამა საყდრისა. მაჰმადიანები 520 სული. ორივე ტომით ქართველნი“. სოფლის კათოლიკური თემი ძალიან ამაყი იყო საკუთარი ძალისხმევის შედეგით, რადგან მათ ააშენეს: „ახალი ეკლესია ისეთი, რომ თელ კავკასიაშიდ პირველია სიდიდით და სილამაზითაც.“¹² წარწერის შინაარსი ასევე გვაფიქრებინებს, რომ მუსლიმ ქართველებს ხელგაშლილობა გამოუჩენიათ და გარკვეული თანხით დახმარებიან სხვა სარწმუნოების სალოცავის აშენებას.

კიდევ ერთი მღვდელი, რომელიც მიხეილ თამარაშვილს ვატიკანთან შუამავლობას სთხოვდა, მიხეილ ვარძელაშვილი იყო. სავალალო ფინანსური მდგომარეობის აღწერის შემდგომ, რაც მის მიერ წამოწყებულ მშენებლობას შერჩერების საფრთხეს უქმნიდა, თავის წერილში ის წერდა:

ამის გამო აგერ უნდა მოგმართოთ თქვენ და გთხოვოთ რომ როგორმე თუ შეიძლება მიშუამდგომლოთ პაპთან ანუ ვატიკანში როგორც სახეირო იყოს რომ ან ცოტა რამ შემწეობა მოგვცე ყოვლითა ანუ მოწმობა მომცენ რომ იტალიაში და ფრანციაშიდ დავიარო ფულები მოვკრიფო რომ როგორმე იქნება შევასრულო ეკლესიის კეთება.¹³

ფულის შეგროვება მძიმე და ხანგრძლივი საქმიანობა იყო. ის დიდ სულიერ და ფიზიკურ გამძლეობას მოითხოვდა. მღვდლებისთვის იოლი არ იყო მტკიცედ აეტანათ რამდენიმე თვის ამაო ხეტიალი. მიხეილ ვარძელაშვილმა უკრაინაში გატარებული ხუთი თვის შემდეგ

10 1905 წელს რუსეთის იმპერიაში დაიწყო მასობრივი პოლიტიკური და სოციალური არეულობები, რომლებიც მალე რევოლუციაში გადაიზარდა.

11 ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, მ. თამარაშვილის პირადი არქივი, საქმე №3666.

12 იქვე, საქმე №2381.

13 იქვე, საქმე №1609.

მხოლოდ 2500 მანეთი შეაგროვა და კიდევ 5000 სჭირდებოდა.¹⁴ 1898 წელს ის გაემგზავრა სტამბოლში, სადაც მან ფინანსური დახმარების მოძიების იმედით ფერიქოის ქართული კათოლიკური მონასტერი მოინახულა, თუმცა იმედგაცრუებული დარჩა, როცა აღმოაჩინა, რომ მონასტერი ძალიან ღარიბი იყო ან ცდილობდა ასეთად წარმოჩენილიყო და შეწირულობის გაღების სურვილი არავის ჰქონდა.¹⁵ ამის შემდეგ მამა მიხეილმა მიმართა სტამბოლში პაპის დელეგატს მონსინიორ ბონეტის [ფრეიზი 1984] და კილიკიის სომეხ პატრიარქს სტეფანე აზარიანს. ხსენებულთაგან პირველმა უარი განაცხადა მის დახმარებაზე, ხოლო მეორემ მხოლოდ მგზავრობის ხარჯი აუნაზღაურა. სასოწარკვეთილი მამა მიხეილი მ. თამარაშვილს სწერდა:

იმიტომ რომ თუ არსაიღიმ რაიმე იმედი და შემწეობა არ მომეშველა ამდენმა ჩემმა თავის ხეთქა და შრომა რომელმაც სიცოცხლე შუაზედ გამიყო ტყვილად და ცუდათ ჩამიაროს უნდა ასე რომ თუ კაცი შენობას ვერდახურამს ხომ იცით რომ ის შენობა რა დღეში ჩავარდება უეჭველად დაირღვევა... მეტი გზა აღარა მაქვს უნდა ჩამოვიდე რომშიდ თქვენი იმედითა ... რამე შემწეობა უნდა აღმომიჩინოთ ღვთისათვის და არა ჩემთვის მე მამაო აგერ ორი წელიწადია აქ იქ დავიარები იმ ეკლესიისთვის ჩემი ყოველი შესაძინი და ოჯახი მიტეხებული მყავს ყოველ კერძოდ რომ იქმნები ამ საწყლის და ღატაკთ ხალხსა.¹⁶

მამა მიხეილმა ეკლესიის დასრულება 1898 წელს მოახერხა. სამრეკლოს დასავლეთ ფასადზე ამოკვეთილი წარწერის მიხედვით, თანხა როგორც ადგილობრივი და რეგიონული (ქუთაისის გუბერნია), ისე იმპერიის მასშტაბით შეუგროვებიათ. თანამედროვეთა აზრით, ის ერთ-ერთი საუკეთესო საეკლესიო ნაგებობა იყო მთელ რეგიონში. გაზეთი *ივერია* წერდა: „დღეს სოფ. ხიზაბავრა ამაყობს თავისი დიდის ეკლესიისთ“,¹⁷ ხოლო ზ. ჭიჭინაძე ამბობდა, რომ „ეს ეკლესია, მთელს ამ კუთხის კათოლიკეთ ეკლესიებში უპირველესად ჩაითვლება“ [ჭიჭინაძე 1906:78].

ბუნებრივია, პატარა სამლოცველოთა მშენებლებს ნაკლები სირთულეების გადალახვა უწევდათ. მცირე ზომის ნაგებობები ძირითადად სასაფლაოებზე იდგა და გარდაცვლილთა ოჯახის წევრებს ადვილად შეეძლოთ სამშენებლო ხარჯის საკუთარ თავზე აღება. 1900 წელს თბილისის კუკიის სასაფლაოზე დაკრძალულ ფარმაცევტ ვილჰელმ შმიდტცის საფლავზე აღმართული სამლოცველო მთლიანად მისმა ქვრივმა,

14 იქვე, საქმე №1610.

15 ფერიქოის მონასტრის შესახებ იხ.: ნაცვლიშვილი 2015ბ.

16 ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, მ. თამარაშვილის პირადი არქივი, საქმე N1611.

17 ივერია, 1898, №253.

ექიმმა სოფია შმიდტცმა დააფინანსა. სამლოცველო საერთო სარგებლობისთვის იყო განკუთვნილი [ნაცვლიშვილი 2015ა:110-111].

კათოლიკურ სამყაროში მიღებული იყო ქადაგების დროს მრევლის მოწოდება შემოწირულობის გაღებისკენ. ქადაგების ტექსტი, დაწერილი, სავარაუდოდ, 1840-იან წლებში, ეხება ქუთაისის კათოლიკური ეკლესიის მშენებლობას. მასში უცნობი მღვდელი მრევლს ატყობინებს, რომ მამა ფრანჩისკო ფინანსურ გაჭირვებაშია და ხალხს მის დასახმარებლად შემოწირულობის გაღებისაკენ „დიდი სასოებით“ მოუწოდებს.¹⁸ გაურკვეველია ამ მოწოდებამ გამოიღო თუ არა ნაყოფი. ქუთაისის ეკლესიის მშენებლობის დაფინანსებასთან დაკავშირებით ცნობილია მხოლოდ ივანე ყაუხჩიშვილის სახელი, რომელმაც 1892 წელს ეკლესიის უხვად დეკორირებული დასავლეთ კარიბჭის ასაშენებლად გაიღო თანხა [ბულია... 2006ბ:113].

XIX საუკუნის კიდევ ერთი დოკუმენტი გვამცნობს თუ როგორ ავალდებულებდნენ მრევლის წევრებს დამხმარებოდნენ ეკლესიის მშენებელ მღვდელს საკვებითა და სამშენებლო მასალით. დოკუმენტში მოხსენიებულნი არიან სომხეთის ქალაქის ალექსანდროპოლის (დღევანდელი გიუმრი) კათოლიკეები და განმარტებულია ქრისტიანული ვალის აღსასრულებლად მათთვის ეკლესიის ქონის საჭიროება. დოკუმენტის ავტორი უცნობია, მაგრამ მისი მბრძანებლური ტონი, მღვდლების დანიშვნისა და მშენებლობისთვის ხალხზე ხარჯის დაკისრების უფლება მის მაღალ საეკლესიო თანამდებობაზე მიუთითებს. სავარაუდოდ, ის სომეხ კათოლიკეთა ეპისკოპოსი ან არქიეპისკოპოსი უნდა იყოს.

აღნიშნული დოკუმენტის მიხედვით, მშენებლობის ზედამხედველად დაინიშნა მამა ფლორენციო, ხოლო სოფლებს მისი ალექსანდროპოლში ცხოვრების ყოველ წელიწადზე პური, ერთი ლიტრი ერბო, ერთი ლიტრი ყველი, ორი ქათამი და ერთი ცხვარი დაეკისრა. იმისათვის, რომ ეს მოვალეობა თავიდან არავის აერიდებინა, პატრს თანაშემწედ მიუჩინეს ტერ პეტროსი. მას მოსახლეობისგან მოსაკრებლის შეგროვება და მამა ფლორენციოსთვის გადაცემა დაევალა. მასვე ეხებოდა სოფლების მცხოვრებთათვის სამშენებლო მასალების – ქვის, ქვიშისა და კირის მოტანის დაკისრება. დოკუმენტის ავტორი მრევლს ჰპირდებოდა:

ყოველთა ზედა რომელნი იზრუნებენ საყდრის შენობისათვის, მე მივანიჭებ ჩემი მამობრივი კურთხევასა, და ვთხოვ ღთისაგან რათა იმ გვარად აჰაშენოს თავიანთი ოჯახი, ვითარცა თვითო ზრუნუავსთ ღთის სახლისათვის.¹⁹

18 საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი №1644, აღწერა №1, საქმე №1.

19 იქვე.

ხანდახან შემწირველები გაღებული თანხის სანაცვლოდ გარკვეულ სამსახურს ითხოვდნენ. მაგალითად, ქუთაისელი მეწარმე იოსებ ყაუხჩიშვილი მშობლიური ქალაქის კათოლიკურ ეკლესიას საკუთხევლის მოსაწყობად 400, ხოლო წმ. ნინოს ინსტიტუტს 150 მანეთს შეპირდა. სანაცვლოდ ის გარდაცვლილი ძმის ეკლესიის გალავნის შიგნით დაკრძალვას ითხოვდა. XIX საუკუნეში კანონით აკრძალული იყო სასაფლაოს გარეთ, ეკლესიის მახლობლად გარდაცვლილის დასაფლავება, თუმცა მღვდლისა და მრევლის წევრების თანხმობის შემთხვევაში გამონაკლისის დაშვება შეიძლებოდა. მრევლმა უარი განაცხადა და ყაუხჩიშვილის შემოთავაზება უარყოფილ იქნა.²⁰

საეკლესიო მშენებლობა დიდ თანხებთან იყო დაკავშირებული. ხიზაბავრასა და უდეს მსგავსი დიდი ნაგებობების მშენებლობა დაახლოებით 30 000 მანეთი ჯდებოდა, ხოლო ბათუმის ეკლესიაზე, რომელიც ერთ-ერთი გამორჩეული კათოლიკური ეკლესიაა საქართველოში, 240 000 მანეთი დაიხარჯა. ცხადია, ასეთი მშენებლობების წარმოება წარმოუდგენელი იქნებოდა შეძლებული შემომწირველების დახმარების გარეშე. მათ შორის ყველაზე მეტად ცნობილი არიან ზუბალაშვილების ოჯახის წევრები, მდიდარი ქართველი კათოლიკე კომერსანტები, რომელთაც გადამწყვეტი როლი შეასრულეს კათოლიკური ეკლესიების მშენებლობაში მთელი ქვეყნის მასშტაბით. კონსტანტინე ზუბალაშვილი (1828-1901) და მისი ოთხი ვაჟიშვილი: ლევანი (1853-1914), სტეფანე (1860-1904), პეტრე (1862-1903) და იაკობი (1876-1941) შეძლებულ კათოლიკეთა მაღალ წრეს მიეკუთვნებოდნენ და თავიანთ დიდძალ ქონებას ქველმოქმედებას ახმარდნენ. მათ მნიშვნელოვანი წვლილი გაიღეს ქვეყნის ეკლესიებისა და საზოგადოებისათვის. საქართველოში არსებული რომაულ-კათოლიკური ეკლესიების და რელიგიური სკოლების უმეტესობა მთლიანად ან ნაწილობრივ მათი დაფინანსებულია.

კონსტანტინე ზუბალაშვილის სახელი უკავშირდება თბილისის წმ. პეტრესა და პავლეს ეკლესიის მშენებლობას. ის კავკასიის ვიზიტატორისა და თბილისის ღვთისმშობლის მიძინების კათოლიკური ეკლესიის წინამძღვრის მაქსიმილიან ორლოვსკის თაოსნობით 1870-77 წლებში აშენდა არქიტექტორ ალბერტ ზალცმანის პროექტით [ბულია... 2006ა:155]. კონგრეგაციის წევრების უმეტესობა 1863 წლის აჯანყების შემდგომ პოლონეთიდან თბილისში გადმოსახლებული პოლონელები იყვნენ. მიძინების კათოლიკურმა ეკლესიამ მათ მიწა კუკიაზე გამოუყო.²¹ 1868 წელს სამშენებლო კომიტეტის წევრი კონსტანტინე ზუბალაშვილი კათოლიკურ თემს ახალი ეკლესიის მშენებ-

20 იქვე, ფონდი №8, აღწერა №1, საქმე №4100.

21 ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, მ. თამარაშვილის პირადი არქივი, საქმე N1382.

ლობაში წვლილის შეტანას სთხოვდა. 1868-77 წლებში 26 968.47 მანეთის ოდენობის თანხა ქართულმა და პოლონურმა ოჯახებმა გაიღეს, თუმცა ის საკმარისი არ იყო დიდი ზომის ნეობაროკული შენობის დასასრულებლად. ნაგებობა 1893 წლამდე გუმბათის გარეშე იდგა. ეკლესიის ინტერიერის სათანადოდ გამართვამ რამდენიმე წელიწადს გასტანა [ფურიერი 1992:225-227]. ივანე ჯიმშეროვის ოჯახმა მამის ხსოვნის უკვდავსაყოფად 5000 მანეთი გაიღო. ამ თანხით 1891 წელს ეკლესიის ეზოს ღობე შემოავლეს.

კონსტანტინე ზუბალაშვილის ვაჟი სტეფანე თავის მამაზე უფრო ენთუზიასტი დონატორი იყო. ისაა ბათუმის უბიწოდ ჩასახვის ეკლესიის – ქართველ კათოლიკეთა ყველაზე ამბიციური პროექტის ძირითადი დამფინანსებელი. მშენებლობის ინიციატორი მღვდელი ანსელმ მღებრიშვილი 1898 წლის 26 თებერვალს მიხეილ თამარაშვილს სწერდა, რომ მშენებლობისთვის მას 80 000 მანეთი სჭირდებოდა.²² საწყისი კაპიტალი ადგილობრივად შეგროვდა, თუმცა ეს არ იყო საკმარისი მშენებლობის გასაგრძელებლად. ნაგებობის დასრულება მხოლოდ სტეფანე ზუბალაშვილის გულუხვი შეწირულობის შემდეგ გახდა შესაძლებელი. მამა ანსელმმა იმავე თანხით იტალიასა და საფრანგეთში ეკლესიის გასაფორმებლად ძვირადღირებული ხატები, ქანდაკებები და ლიტურგიული ნივთები შეუკვეთა. უფრო მეტიც, მას მოქანდაკეების და მხატვრების რომიდან მოწვევაც კი სურდა.²³ დიდი ზომის ნეოგოთიკური ეკლესია 1902 წელს აკურთხეს. თანამედროვენი მას აღწერდნენ, როგორც ეკლესიას, რომლის მსგავსი „ჯერ მთელს კავკასიაში არ ყოფილა.“²⁴ თუმცა მისით ყველა როდი აღფრთოვანებულა. ზაქარია ჭიჭინაძე იმ შეაფასა, როგორც საქართველოსთვის უცხო სტილის, დაბალი ხარისხის შენობა და მისი მშენებლები გააკიცხა 240 000 მანეთის დახარჯვისთვის, რაც გაუმართლებელ ფუფუნებად მიიჩნია [ჭიჭინაძე 1904:82].

სტეფანე ზუბალაშვილი კათოლიკური საქველმოქმედო ორგანიზაციებისა და სამშენებლო პროექტების მხარდამჭერი იყო. მან თბილისის მიძინების ეკლესიას 10 000 მანეთი შესწირა. ეკლესიის ადმინისტრატორი პავლე კალაიჯოვი მ. თამარაშვილს წერდა:

იგი სრულიად განვაახლეთ და განვადიდეთ. მის განახლება-გადიდებაზედ, მარტო სტეფანე კონსტანტინეს ძემ ზუბალოვმა დახარჯა ათასი თუმანი (10 000) მანეთი და ახლა ეკლესიისთვის სამკაულების განახლებაზე 1000 მანეთზე მეტი დავხარჯეთ თუ ეკლესიის მამობის ფულებიდგანა თუ მრევლისაგან შემოწირული ფულით. ამასთანვე

22 იქვე, №2642.

23 იქვე, №2654.

24 იქვე, №2662.

ახლათ გერმანიიდან გამოწერილ ორლანზე დაიხარჯა 3600 მანეთამდინ ... ახლა ყველა მნახველებს დიდათ მოსწონს ეს ეკლესია და ამბობენ რომ ახლა ესა ჰგავს ნამდვილ ევროპულ რომის-კათოლიკე მშენიერ ეკლესიებსაო.²⁵

სტეფანე ზუბალაშვილმა 1000 მანეთი გაიღო სოფელ ხიზაბავრაში კათოლიკე გოგონებისთვის ხელსაქმის სკოლის ასაშენებლად.²⁶ ის საეკლესიო მშენებლობას სუბსიდირების გზითაც აფინანსებდა. 1904 წელს, მისი გარდაცვალების შემდეგ, პავლე კალაიჯოვი კონსტანტინე ზუბალაშვილის ქალიშვილს იულია თუმანიშვილს სთხოვდა, დაერწმუნებინა ძმები, გაეგრძელებინათ თანხის გაცემა.

კონსტანტინე ზუბალაშვილის უფროსმა ვაჟმა ლევანმა დააფინანსა გორის წმ. ოჯახის სახელობის კათოლიკური ეკლესიის სარესტავრაციო სამუშაოები. 1914 წელს გაზეთი *ახალი ქართლი* დიდი დანანებით წერდა მისი გარდაცვალების შესახებ:

ვინ არ იცის რომ განსვენებული ლევანი იყო დაუღალავი მშრომელი, კეთილის მთესველი, ნამდვილი ქრისტიანე და განურჩევლად გულშემატკივარი ყველასათვის, მთელი საქართველოს შვილთათვის. ... საუკუნოდ ცოცხალი იქნება იგი განსაკუთრებით გორის ქართველ კათოლიკეთა გულში, რადგან მან დაუფასებელი, მუდამ მოსაგონარი ამაგი დასდო მათ. დიდია მისი ღვაწლი, ამ ღვაწლს ჰღალატებენ და მოწმობენ კედლები ამ წმინდა ეკლესიისა, რომელიც განახლებულ და გამშვენებულ იქნა მისი, მუდამ სიკეთის მთესველის ხელით. განსვენებულმა არ დაივიწყა თავისი მამა-პაპათა სამლოცველო და გაიგო თუ არა, რომ გორის ქართველ კათოლიკეთა ეკლესია, სიღარიბის გამო, უნუგეშო მდგომარეობაშია ჩავარდნილი, ... შეუდგა მის გამშვენებებსა ... დაუყოვნებლივ გამოგვიგზავნა ინჟინრები, ტექნიკოსები, ოსტატები; და განახლდა ესე ეკლესია კათოლიკეებისა ...²⁷

დაფინანსების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი წყარო მრევლის წევრების მიერ ანდერძით დატოვებული ქონება იყო. კონსტანტინეს ბიძაშვილმა ნიკოლოზ ზუბალაშვილმა, რომელიც 1898 წელს გარდაიცვალა, სხვადასხვა კათოლიკურ ორგანიზაციას მნიშვნელოვანი ოდენობის თანხა დაუტოვა. წმინდა სავარდოს ძმობას მან 19 000 მანეთი უანდერძა, 2000 მანეთი მიძინების ეკლესიის გასამშვენებლად, ხოლო 1000-1000 მანეთი თბილისის წმ. პეტრესა და პავლეს და გორის წმ. ოჯახის ეკლესიებისათვის დატოვა.²⁸ ასევე გაიღო 2000 მანეთი კათოლიკე სტუ-

25 იქვე, №1897.

26 ცნობის ფურცელი, 1903, №2165, 3; №2288, 3.

27 ახალი ქართლი, 1914, №17, 2.

28 გორის კათოლიკური ეკლესიის მღვდელმა ასლანოვიჩმა აღნიშნული თანხა ორლანის შესაძენად და ეკლესიის იატაკის მოსაწყობად დახარჯა. იხ.: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, მ. თამარაშვილის პირადი არქივი, საქმე №1617.

დენტების განათლებისთვის.²⁹ თბილისის მიძინების ეკლესიამ მარია კარაევას ანდერძით 2000 მანეთი მიიღო. 1906 წელს ამავე ეკლესიას უანდერძა 1000 მანეთი ნამდვილი საიდუმლო მრჩევლის მიხაილ შჩერბინინის ქვრივმა იულია შჩერბინინამ.³⁰

თბილისის წმ. პეტრესა და პავლეს ეკლესიის საბუღალტრო წიგნი ზოგად წარმოდგენას იძლევა გაღებული შემოსავლის წყაროებისა და რაოდენობის შესახებ.³¹ შემოწირულობებით (18.9%), მიმდინარე ანგარიშზე განთავსებულ თანხაზე დარიცხული პროცენტით (2.2%), ანდერძით დატოვებული ფულით (47.9%), ფასიანი ქაღალდებისა (2.7%) და საეკლესიო გადასახადებით (28.7%) 1869-72 წლებში სულ 12 455.21 მანეთი შეგროვდა. ცხადია, ეს ბუღალტერია ყველა ეკლესიისთვის ერთნაირი ვერ იქნება, თუმცა ის საინტერესო მასალას იძლევა XIX საუკუნის თბილისში კათოლიკური ეკლესიების დაფინანსების წყაროების გასარკვევად.

როგორც ჩანს, ქართველი და სომეხი კათოლიკეები ერთმანეთის საეკლესიო მშენებლობას არ აფინანსებდნენ. სავარაუდოდ, ორივე მხარისგან იქნა გაღებული შემოწირულობები ხიზაბავრაში. საბოლოოდ ამან სამღვდელოებასა და კათოლიკურ თემებს შორის დაძაბულობა და გაუგებრობა გამოიწვია. უკმაყოფილების მიზეზი ეკლესიის სამშენებლო წარწერა გახდა: „აღეშენა ესე რომის კათოლიკეთა ტაძარი იესოს გულისა მოღვაწეობითა მ. ვარძელაშვილისა შეწევნითა ხიზაბავრელ, რუსეთის და კავკაზელ კათოლიკეთა ღთ წელსა უდსა 1898“.

წარწერა მხოლოდ ქართულ და ლათინურ ენებზეა შესრულებული. ამ ფაქტს სომეხი კათოლიკეები გაუღიზიანებია, რადგან იმდროინდელი პრესის მიხედვით, სოფელ ალასტანის მკვიდრთ ეკლესიის ასაშენებლად 500 მანეთი გაუღიათ, ასევე შეუწირავთ 800 მანეთის ღირებულების ხატი და მიუტანიათ კირი [კარაპეტიანი 2011:236]. შესაბამისად, ისინი საკუთარი წვლილის სათანადოდ დაფასებას მოელოდნენ.

სამშენებლო საქმიანობის გარდა, კათოლიკე მრევლი ფულს სოციალური დახმარებისთვისაც აგროვებდა. მაგალითად, მიძინების ეკლესია სამრევლო სკოლის მოსწავლეების ტანსაცმლითა და ფეხსაცმლით მომარაგების მიზნით საქველმოქმედო ლატარიას ატარებდა.³² ღარიბი ხალხისთვის მეორად ტანსაცმელს აგროვებდა წმ. პეტრესა და პავლეს ეკლესიის საქველმოქმედო საზოგადოების საბჭოც.³³ საზოგადოების

29 ივერია, 1898, №30, 1-2.

30 საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი №1645, აღწერა №1, საქმე №92, 105.

31 იქვე, ფონდი №1645, აღწერა №1, საქმე №21.

32 იქვე, ფონდი №1645, აღწერა №1, საქმე №224.

33 Кавказ, 1895, №131, 1.

შემოსავლის წყაროს საწევრო გადასახადები და შემოწირულობები შეადგენდა.

1839 წელს კათოლიკური მრევლის წევრმა ექიმმა იოანე კარაევმა საკუთარი სახსრებით დააარსა ერთ-ერთი პირველი საავადმყოფო უპოვართა და მიუსაფართათვის. ი. კარაევი უსასყიდლოდ ემსახურებოდა პაციენტებს. მან ფინანსური უზრუნველყოფის მიზნით კოჯორის მამულიდან შემოსავლის 1/6 საავადმყოფოს დაუნიშნა. შემოსული თანხა მხოლოდ პაციენტების სასაგრებლოდ უნდა დახარჯულიყო. შემოწირულობა გაიღო მისმა ოჯახმაც. სანაცვლოდ, წელიწადში ორჯერ მათი სულის მოსახსენიებელი ლოცვა აღევლინებოდა.³⁴

კვლევამ აჩვენა, რომ მშენებლობის ინიციატორი, როგორც წესი, მღვდელი იყო. სოფლებში ის თავად იყო დაფინანსების მოძიებელი პირი, მაშინ, როცა დიდ ქალაქებში თანხის მოზიდვას საგანგებოდ შექმნილი კომიტეტები უზრუნველყოფდნენ. მრევლი კათოლიკური ეკლესიების მშენებლობის პროცესს ხელს უმართავდა ფულით, სამშენებლო მასალითა და უსასყიდლოდ გაღებული შრომით.³⁵ ისინი ამყობდნენ საკუთარი ეკლესიებით. ეკლესია უფრო მეტი იყო, ვიდრე ღვთისმსახურების ადგილი, ის მრევლის წევრებში ღირსების გრძნობას აღვივებდა და თავს უფრო ფართო კათოლიკური ერთობის ღირსეულ ნაწილად აგრძნობინებდა.

34 იქვე, ფონდი №1645, აღწერა №1, საქმე №137.

35 XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოში დაფინანსების მოძიების მეთოდები ყველა რელიგიური ჯგუფისთვის მეტ-ნაკლებად ერთნაირი იყო. მაგალითად, 1880-იან წლებში თბილისის ასირიელთა წმ. თომას ეკლესიის მშენებლობაზე მუშად, ხელოსნად, მეთულუხჩედ და მეურმედ უფასოდ მუშაობდნენ მრევლის წევრები. მათვე შეუძენიათ ეკლესიის ასაშენებლად საჭირო აგური. ქვიშა და ქვა კი ადგილობრივად იქნა მოპოვებული [დროება 1883, №84, 1]. 1900-იან წლებში აგებული თბილისის თეოდოსიის ეკლესიის ასაშენებელი ფული რუსეთში შეუგროვებიათ [ლილუაშვილი 2015:52, 66].

განსხვავებული მდგომარეობა ჰქონდათ თბილისსა და აღმოსავლეთ საქართველოს სოფლებში მცხოვრებ ლუთერან გერმანელებს. ხელისუფლებამ, რომელიც მათ რელიგიურ თავისუფლებაზე იყო პასუხისმგებელი, 1830 წელს მათდამი მატერიალური მხარდაჭერა ეკლესიების ასაშენებელი მიწის ნაკვეთებისა და 27 859.55 მანეთის გამოყოფით გამოხატა [საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი №1727, აღწერა №1, საქმე №29] 1890-იან წლებში, მას შემდეგ რაც გერმანელებმა ეკონომიკურ კეთილდღეობას მიაღწიეს, თბილისში ერთ-ერთი ყველაზე დიდი საეკლესიო ნაგებობა საკუთარი სახსრებით ააშენეს. 56 933.90 მანეთი მათ მხოლოდ ლუთერანთა შორის შეაგროვეს [ანგარიში 1898: 30].

დამოწმებანი

- ანგარიში 1898:** Bericht über den Bau der evangelisch-lutherischen Petri-Pauli-Kirche in Tiflis 1893-1897 vom Kirchenrat, Tiflis, 1898.
- ბულია ... 2006ა:** მარინე ბულია, მზია ჯანჯალია, თბილისი, ძველი საქართველოს ქალაქები, თბილისი: ბეთანია, 2006.
- ბულია ... 2006ბ:** მარინე ბულია, მზია ჯანჯალია, ქუთაისი, ძველი საქართველოს ქალაქები, თბილისი: ბეთანია, 2006.
- გრამიზი 2009:** Brendan Grimes, Funding a Roman Catholic Church in Nineteenth-Century Ireland, *Architectural History*, vol. 52, 2009, 147-168.
- დობორჯგინიძე 2012:** ნინო დობორჯგინიძე, „ზოგიერთი რამ ილიასეული ბარაქალას შესახებ“, *კადმოსი* №4, თბილისი, 2012, 73-115.
- ზაგერი 2001:** Christopher Lawrence Zugger, *The Forgotten: Catholics of the Soviet Empire from Lenin Through Stalin*, Syracuse and New York: Syracuse University Press, 2001.
- თამარათი 1910:** Michel Tamarati, *L'Eglise géorgienne des origines jusqu'à nos jours*, Rome, Impr. de la Société Typographico-Editrice Romaine, 1910.
- თამარაშვილი 1902/2011:** მიხეილ თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ტფილისი, 1902, რეპრინტი, თბილისი: სიესტა, 2011.
- თამარაშვილი 1995:** მიხეილ თამარაშვილი, ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე, თბილისი: კანდელი, 1995.
- იველაშვილი 2009:** თინა იველაშვილი, კათოლიკობა საქართველოში, თბილისი: უნივერსალი, 2009.
- კარაპეტიანი 2011:** Samvel Karapetian, Javakh, Yerevan, Research on Armenian Architecture (RAA) Foundation, 2011.
- ლილუაშვილი:** მანონ ლილუაშვილი, „ფუნქციაშეცვლილი ეკლესიები თბილისში: ისტორია და არქიტექტურა“, *არქიტექტურა და იდენტობა: საეკლესიო მშენებლობა თბილისში (1801-1918)*, პროექტის მაცნე, თბილისი, 2015, 36-84.
- ლომსაძე 1979:** შოთა ლომსაძე, გვიანი შუა საუკუნეების ისტორიიდან: ახალციხური ქრონიკები, თბილისი: მეცნიერება, 1979.
- ლორენცი 1990:** Klaus Lorenz, *Die Römisch-Katolische Kirche in der Sowjetunion*, München, Luzern, Wien and Brixen, Kirche in Not/Ostpriesterhilfe, 1990.
- ნაცვლიშვილი 2015ა:** ნათია ნაცვლიშვილი, „კუკიის კათოლიკური სასაფლაო და სამლოცველო“, *არქიტექტურა და იდენტობა: საეკლესიო მშენებლობა თბილისში (1801-1918)*, პროექტის მაცნე, თბილისი, 2015, 108-121.

- ნაცვლიშვილი 2015ბ:** Natia Natsvlishvili, "A Struggle for Identity: Georgian Catholics and Their Monastery in Istanbul", *Caucasus Survey*, Vol. 3, №1, 2015, 76-86.
- პაპაშვილი 1995:** მურმან პაპაშვილი, საქართველო-რომის ურთიერთობა VI-XX სს., თბილისი: აღმაშენებელი, 1995.
- ფრეიზი 1984:** Charles Frazee, "Vincentian Mission in the Islamic World", *Vincentian Heritage Journal*, Vol. 5, Iss. 1, Article 1, 1984, available at: <http://via.library.depaul.edu/vhj/vol5/iss1/1>.
- ფურიერი 1992:** ანჯეი ფურიერი, „თბილისის პეტრე-პავლეს ეკლესიის ისტორიიდან“, *თბილისის უნივერსიტეტის შრომები*, №310, თბილისი, 1992, 224-230.
- ხოშტარია 2009:** დავით ხოშტარია, „ხარების ეკლესია თბილისში“, *საქართველოს სიძველენი*, №13, თბილისი, 2009, 159-167.
- ჭიჭინაძე 1906:** ზაქარია ჭიჭინაძე, სამცხე-საათაბაგო და ქართველ კათოლიკენი, ტფილისი: სტამბა მ. ვ. ხელაძისა, 1906.
- ჭიჭინაძე 1904:** ზაქარია ჭიჭინაძე, ქართველ კათოლიკეთ მოღვაწენი და მესხეთ-ჯავახეთის ცნობები, თფილისი: არ. ქუთათელაძის სტამბა, 1904.

Natia Natsvlashvili

Ilia State University

Catholic Churches in Georgia: Builders and Benefactors

(The 19th and Early 20th Centuries)

Keywords: Catholic churches in Georgia; church building; sources of fundraising; building patronage

The history of Catholicism in Georgia started with the arrival of Dominican and Franciscan friars in Georgia during the reign of Queen Rusudan (1223-40).¹ In 1328, by order of Pope John XXII, a Latin diocese was established in Tbilisi and the Cathedral of St. John the Baptist was built. The diocese existed until 1507. In 1661, the Holy See entrusted missionary work among Georgians to Capuchin priests. They worked vigorously in semi-independent kingdoms and principalities in east and west Georgia and usually received a friendly welcome from the local population and rulers.

By the early 19th century when the Russian Empire had annexed Georgia, Catholic communities existed in several regions of the country. With the exception of Akhaltsikhe, they mainly followed the Latin rite in urban centres. The ethnic structures of these communities differed from city to city. In Tbilisi, it was a multi-ethnic community composed of Georgians, Armenians, Poles, Frenchmen, Italians, etc. In Kutaisi, the Catholic community was predominantly ethnic Georgian, while in Gori and Batumi they were comprised of both Georgians and Armenians.

The situation was different in the provinces of Samtskhe and Javakheti in south Georgia and their main urban centre Akhaltsikhe. The Russian Empire took this region from the Ottoman Empire as a result of the Russo-Turkish

1 Regarding the history of Catholicism in Georgia see: Lomsadze 1979; Papashvili 1995; Ivelashvili 2009. In European languages, see Tamarati 1910, which remains the most comprehensive work on the subject, devoting whole chapters to various aspects of the formation and development of Catholic communities in Georgia; Modern Western authors mainly focus on the history of the Soviet period. See, for instance: Lorenz 1990:79-80; Zugger 2001, 55-57, 130-131, 213-224; See also: Doborjginidze 2012; Natsvlashvili 2015b.

wars in 1828 and 1878. Under Ottoman rule, local Catholic Georgians were ministered to by the Unifying Friars of St. Gregory the Illuminator, the Armenian branch of the Dominican Order that had adopted the Armenian rite and language in church worship. Owing to their activity, a strong Armenian tradition had been formed among the Catholics of the region of both Georgian and Armenian origin that was zealously upheld by the local clergy. Only in the 1730s, did the Capuchins manage to establish their mission in Akhaltsikhe. In the 19th century, Catholics were living both in Akhaltsikhe and villages of the region. The majority of them followed the Armenian rite. Only a part of ethnic Georgian Catholics belonged to the Latin rite.

Catholics played a significant role in the economic and cultural life of Georgia in the 19th century. Among them there were high-ranking officials, merchants, entrepreneurs, doctors, lawyers, journalists, scholars, musicians, etc. Georgian Catholic intellectuals like Peter Kharischirashvili and Michael Tamarashvili shared the ideas and aspirations of Georgian nationalism, being concerned with national identity and cultural survival.

Catholicism was a minority religion within the Russian Empire. Through the 19th century, Catholics of both Latin, Greek, and Armenian rites suffered several waves of persecutions, especially during the reign of Emperor Nicholas I (1825-55). Their situation became more tolerable only after the 1870s and significantly improved in 1905 when Emperor Nicholas II granted more freedom to Catholics in the Empire. Despite restrictions and lengthy bureaucratic procedures, Catholic communities usually managed to get permission for the construction of churches in all parts of the Russian Empire. More than twenty Catholic churches and chapels of both the Latin and the Armenian rite were built or reconstructed in Georgia during the 19th and early 20th centuries, mainly between 1860 and 1910.²

Churches were central to the lives of Catholic communities. Their members not only made donations to the construction, but also volunteered their own time and labour.³ As a rule, the financial means and methods of fundraising were the same all throughout Georgia. The money to pay for church build-

2 Some of these were the Church of St Joseph, Arali (1860); the Church of the Nativity of the Mother of God, Vale (1862); the Church of the Virgin, Kutaisi (1862); the Church of SS Peter and Paul, Tbilisi (1870-77); the Church of the Holy Cross, Akhaltsikhe (1881); the Church of the Saviour, Tskaltbila (1883); the Church of the Dormition, Tbilisi (1884 and 1902-03); the Church of the Virgin, Skhvilisi (1895); the Church of the Sacred Heart of Jesus Christ, Khizabavra (1898-1900); the Church of the Immaculate Conception, Batumi (1898-1903); the Church of the Assumption, Kartikami (1900-08); the Church of the Virgin, Ude (1901-09); the Church of St Stephen, Khulgumo (1903), etc.

3 This was a common practice in the 19th century. See for instance: Grimes 2009.

ing expenses came from wealthy Catholic merchants and entrepreneurs as well as from parishes themselves.

In 19th and early 20th-century Georgia, it was common to start church construction without having a clear idea what the costs would be and where the money was to come from or how long the construction of a church would take. Even a small initial budget encouraged the representatives of the church to begin building activities. The ambitions of the clergy usually exceeded their financial potential; their plans to finish the church properly were threatened to be ruined at almost every stage of the construction. Each priest wanted to build something exceptional that usually led to the depletion of available resources and the incurrment of debts. Rome did not welcome such initiatives and reprimanded the responsible person even if he had managed to complete the church. As early as 1749, the Sacred Congregation for the Propagation of the Faith (*Propaganda Fide*) dismissed Nicola da Girgenti from the position of vicar because he had sold houses and stores owned by the Capuchin mission in order to finish the construction of a large church in Tbilisi [Tamarashvili 1995:681; Khoshtaria 2009:160].

In 1804, Capuchins began to build a new church in Tbilisi. Two years later the head of the mission, Franco Antonio da Padova wrote to the Sacred Congregation that they had spent all 6,000 rubles received from the Russian government through the assistance of Count Pavel Tsitsianov⁴ and now needed to sell a garden, a house, and two uninhabited plots of land in order to complete the church. In the response letter, the Sacred Congregation accused him of carelessness: “it seems you have not taken measures and who knows, perhaps you intend to build something huge” [Tamarashvili 1902/2011:496-7]. Apart from 6,000 rubles, the Capuchins received 200 scudi and 720 Ottoman piasters from the Sacred Congregation and a donation from the court of Vienna, but the parish still got into debt. They borrowed 1,000 rubles with interest from the government. The Church of the Dormition was completed in 1808. Father Franco Antonio admitted that the expenditures had exceeded the fortune, but he seemed to be very proud when describing the procession entering the new church:

The procession was accompanied by the Russian army from different sides and was led by military and civil officers of the Russian government. Georgians, Armenians, and the whole country were watching. Local Georgian Catholics and their metropolitan bishop wished to enter. The Armenians’ first

4 Pavel Tsitsianov had been an Imperial Russian military commander and infantry general since 1804. He assisted Catholics in Georgia. He helped Capuchins in obtaining money from the government to build the church and even drew the plan of the monastery for them. See: Tamarashvili 1902/ 2011: 497.

bishop also entered. We paid our respects to them and had them seat themselves [Tamarashvili 1902/2011:496-7].

In the early 19th century, the government of the Russian Empire could yet be approached for a donation that happened very rarely in the following years. In 1900, the Ministry of Internal Affairs permitted the parishioners of the village Kartikam (Javakheti region) to build a new Armenian Catholic church on the condition that they would agree to cover all expenses related to the construction.⁵ Six years later, when the parish ran out of money, the only assistance the government rendered for the parish was to allow them to obtain a donation in the amount of 4,000 rubles on the territory of the Roman Catholic diocese of Tiraspol. Permission was granted in 1906 and renewed in 1908.⁶

The construction of churches was usually started with limited funds and the parishioners would supply a significant part of it. They funded, fully or partly, the construction or reconstruction of almost all the Catholic churches in the villages of Akhaltsikhe and the Akhalkalaki districts. Most of the parishioners were very poor and they had to put money aside for years. When the Armenian Catholic church in the village of Toria was damaged by an earthquake in 1899, the parish became financially able to reconstruct it only in 1905 [Karapetian 2011:207].

Father Simon Chilashvili, the priest in Ude, had only 1,500 rubles in cash when he decided to build a church. He employed promissory notes for 11,000 rubles, while the parish provided building materials such as sand, stone, lime for mortar, and timber without asking for payment. Father Simon ran out of money four years after the start of construction in 1905. He had spent 12,000 rubles and the edifice was still not completed.⁷ The same thing happened to Father Michael Vardzelashvili in 1897, who had started construction in the village of Khizabavra with locally collected money in Kutaisi and even in Russia, but had to stop when the new church had been built up to seven arshins (about five meters).⁸ In order to continue the building work it was necessary to do some fundraising. There were frequent attempts to collect money abroad or within the Empire and sometimes even with great success. A priest responsible for the construction needed to get permission in order to begin collecting donations. The government granted approval if he intended to find contributors inside the Empire, while an official letter issued by the Vatican was required for those abroad.

5 Кавказ, 1900, no. 206, 3.

6 Кавказ, 1908, no. 99, 2.

7 National Centre of Manuscripts, M. Tamarashvili personal archive, Box no. 3666.

8 *ibid*, Box no. 1609.

In 1897, Father Anselm Mghebrishvili started construction of the church in Batumi. He wanted to seek funds in Europe and was advised by a French priest to obtain official consent as:

There are a lot of swindlers in Europe raising money and today [people] do not have confidence in anybody and give nothing; when you have a paper from Rome then you will not have any difficulties and even bishops will help you to obtain money. After that I recommend you to leave for America because they are very rich and you will obtain a lot of money.⁹

In 1905, Father Simon Chilashvili was permitted by the government to collect 15, 000 rubles, but he worried about disorder in the Empire¹⁰ and looked forward to having an opportunity to travel in Europe and find contributors. He wrote to Father Michael Tamarashvili:

We are thinking about obtaining a recommendation letter from the bishop and going abroad to do fundraising for the completion of our church. We were advised that it would be possible to go to France and Belgium or to Rome and collect money from free donors. I address you as you are a kind and responsive person, so please let us know if it is possible to collect money or not.¹¹

There is no evidence that Simon Chilashvili had set off on a round-the-world trip. Information provided by the inscription on the south façade of the church in Ude confirms that it was completed in 1909 by means of local people: “There are 2,120 Catholics in Ude, the builders of this church, and 520 Muslims, both Georgians by race”. The Catholic community of the village was very proud of the result of their efforts, as they “have constructed a new church, the largest and the most beautiful in the entire Caucasus”.¹² The content of the inscription also admits the generosity of the Muslims who had presumably supplied some amount of money for constructing a place of worship not for their own use.

Father Michael Vardzelashvili was the other priest who had asked Michael Tamarashvili to be an intermediary between him and the Vatican. After describing in his letter a lamentable financial situation that had threatened to halt his building activities, he continued:

9 *ibid*, Box no. 2640.

10 There was a wave of mass political and social unrest in the early 20th century in the Russian Empire that led to the revolution of 1905.

11 National Centre of Manuscripts, M. Tamarashvili personal archive, Box no. 3666.

12 *ibid*, Box no. 2381.

I have to address you and ask you to somehow beseech the Pope or someone in the Vatican to give us a license so that I could go to Italy and France and collect money in order to complete the church.¹³

The art of fundraising was a hard and long-term activity requiring strong spiritual and physical endurance. It was not easy for priests to remain resolute after wandering for several months in vain. Father Michael Vardzelashvili had collected only 2,500 rubles after five months spent in Ukraine and he still needed an additional 5,000 rubles.¹⁴ In 1898, he left for Istanbul, where he visited the Georgian Catholic monastery at Feriköy with the hope of obtaining some financial support, but grew disappointed when he found out that the monastery was or pretended to be very poor and nobody was willing to make donations.¹⁵ Father Michael then applied to the papal delegate Monsignor Bonetti, in Istanbul [Frazee 1984] and the Armenian Patriarch of Cilicia Stephan Azarian. The former refused to help him and the latter reimbursed only the expense of a road trip. Desperate, Father Michael wrote to Tamarashvili:

If I have no recourse to any hope or assistance, all the sacrifices and struggles that have ruined my life will be in vain. If no one is able to cover the building with a roof, you know that the building will certainly fall to pieces... There is no other way out than to go to Rome with your hope; you should somehow help me for God's sake, not mine. Father, it has been two years now that I wander here or there, I have abandoned all my gains and family ... to help these poor and miserable people.¹⁶

Father Michael managed to complete the church in 1898. According to the inscription carved on the west façade of its bell-tower, the money was collected at both the local, regional (Kutaisi governorate) and imperial levels. Contemporaries considered the church as one of the best religious buildings in the entire region. The Georgian newspaper *Iveria* wrote: "today the village Khizabavra is proud of its huge church",¹⁷ while Zacharia Chichinadze regarded the building "the best one among all Catholic churches in the region" [Chichinadze 1906:78].

Naturally, builders of small chapels faced less difficulty. These small structures were usually erected at the cemeteries and family members of the deceased could easily finance them. The chapel built at the grave of the pharmacist Wilhelm Schmitz in the 1900s in Kukia Cemetery in Tbilisi was fully

13 *ibid*, Box no. 1609.

14 *ibid*, Box no. 1610.

15 Regarding the monastery at Feriköy, see: Natsvlishvili 2015b.

16 National Centre of Manuscripts, M. Tamarashvili personal archive, Box no. 1611.

17 *Iveria*, 1898, No 253 (in Georgian).

funded by his widow, Doctor Sophia Schmitz. It was meant to be public, for common liturgical use [Natsvlishvili 2015a:110-111].

In the Catholic world, it was common to exhort the parish to make a donation through a sermon. The charity sermons took place in Georgia as well. A sermon text written presumably in the 1840's refers to the construction of the Catholic church in Kutaisi. An anonymous priest addressing the parish stated that Father Francesco was in need of financial support and called the people "with a great desire to donate" to support him.¹⁸ It is not known whether this appeal helped or not. The only known name related to the financing of the construction in Kutaisi is Ivane Kaukhchishvili, who funded the church's richly decorated west porch in 1892 [Bulia ...2006a:113].

Another 19th-century document gives information about how parishioners were obliged to help the priest during the church construction both with food and building materials. It mentions the Catholics of the Armenian city of Alexandropol (today's Gyumri) and their necessity for having a church in order to perform their Christian duties. The author of the document is not known, but an imperative tone, an authority to assign priests and to charge people for the building implies his high ecclesiastical status. In all probability, he should have been the bishop or archbishop of the Armenian Catholics.

According to this document, Father Florencio was selected for the duty of supervisor and the villages were charged with providing bread, one liter of boiled butter, one liter of cheese, two chickens, and one lamb for each year he would live in Alexandropol. In order to make sure that no one would avoid the responsibility, Father Petros was appointed as his assistant. He had to collect goods and deliver them to Father Florencio. His duties also included instructing inhabitants of the villages to bring building materials such as stone, sand, and lime. He promised the parish:

I will give my paternal blessing to everyone who takes care of the church construction and will ask God to enrich their families insofar as they have cared for God's house.¹⁹

Sometimes contributors demanded some favours in return for their donations. For example, the entrepreneur from Kutaisi, Joseph Kaukhchishvili promised to donate 400 rubles for arranging the sanctuary and 150 rubles for the St. Nino Institute to the Catholic church in his native city. In return, the abbot would allow him to bury his brother Stephane within the church enclosure. In the 19th century, the law forbade the interment of the deceased near the

18 National Archives of Georgia, Central Historical Archive, Fund no. 1644, Box no. 1.

19 *ibid.*

church outside the cemetery, though in case of the consent of the abbot and the parishioners, an exception could be made. The parish resisted and Kaukhchishvili's offer was declined.²⁰

Building a church was an expensive endeavour. The construction of a large structure like the churches in Khizabavra and Ude cost approximately 30,000 rubles, while 240,000 rubles were spent on the church in Batumi, which is one of the most striking Catholic buildings in Georgia. Naturally, nothing could be done without the support of wealthy donors. Members of the Zubalashvili family, rich Georgian Catholic merchants who played a decisive role in the building of Catholic churches throughout the country were the most well-known among them. Constantine Zubalashvili (1828-1901) and his four sons Levan (1853-1914), Stephane (1860-1904), Peter (1862-1903), and Jacob (1876-1941) were prominent representatives of the Catholic upper class who used their large fortune for public charity. They made significant contributions to their church and community. The majority of Roman Catholic churches and religious schools in Georgia were entirely or partially financed by them.

The name of Constantine Zubalashvili is associated with the construction of the Catholic Church of SS Peter and Paul in Tbilisi. It was erected between 1870 and 1877 according to the design of architect Albert Salzman through the initiative of the Visitor of the Caucasus and the abbot of the Catholic Church of the Dormition Maximilian Orlovsky [Bulia ...2006b:155]. Members of the congregation were mainly Poles exiled to Tbilisi after the Polish revolt of 1863. The Catholic Church of the Dormition provided the site in the Kukia district.²¹ The building committee, of which Constantine Zubalashvili was a member, appealed to the Catholic community to contribute to the new building in 1868. From 1868 to 1877 money in the amount of 26,968.47 rubles had been willed from both Georgian and Polish families, but it still was not enough for the completion of a large Neo-Baroque building. It had been standing without a dome until 1893. The furnishing of the building lasted for several years [Furier 1992:225-227]. The family of Ivane Jimsheroev made a donation in the amount of 5,000 rubles in the memory of their father, which was used for fencing the church yard in 1891.

Constantine Zubalashvili's son Stephane was an even more enthusiastic benefactor than his father. He became the main donor of the Church of the Immaculate Conception in Batumi, the most ambitious project of Georgian Catholics. On February 26, 1898, Father Anselm Mghebrishvili, the initiator of the construction, wrote to Michael Tamarashvili, telling him he needed 80,000

20 *ibid*, fund no. 8, Box no. 4100.

21 National Centre of Manuscripts, M. Tamarashvili personal archive, Box no. 1382.

rubles for construction.²² The initial capital was collected locally, but it was far from being enough to continue the construction. Only owing to the generous donation from Stephane Zubalashvili did Father Anselm manage to complete the building and even furnish it with costly icons, statues, and liturgical vestments ordered from Italy and France. Moreover, he intended to invite painters and sculptors from Rome.²³ The large Neo-Gothic church was consecrated in 1902. Contemporaries described it as “the church having no equal in the entire Caucasus”.²⁴ However, not everybody was enraptured by it. Zakaria Chichinadze considered it to be a low-grade building in a style alien to Georgia and rebuked its builders for spending 240,000 rubles that seemed to him like an exorbitant luxury [Chichinadze 1904:82].

Stephane Zubalashvili was a supporter of Catholic charities and church-building projects. He donated 10,000 rubles to the Church of the Dormition in Tbilisi. Pavle Kalajiov, the administrator of the church, wrote to M. Tamashvili:

We have completely renovated and enlarged it. Stephane Zubalov alone spent 1,000 tumans – that is 10,000 rubles – on its renovation and reconstruction work and now we have spent more than 1,000 rubles on decorations from money contributed by both the fathers of the church and the parish. Herewith about 3,600 Rubles were spent on a pipe organ ordered from Germany ... now everybody likes this church very much and says that it looks like a real, beautiful Roman Catholic church.²⁵

Stephane Zubalashvili also donated 1,000 rubles for constructing a school of needlework for Catholic girls in the village of Khizabavra.²⁶ He was a generous contributor to the church fund by the means of subsidies. After Stephane's death in 1904, Pavle Kalajiov asked Yulia Tumanishvili, the daughter of Constantine Zubalashvili, to try convincing her brothers to proceed with giving some money.

The elder son of Constantine Zubalashvili, Levan financed the restoration of the Catholic Church of the Holy Family in Gori. In 1914 the newspaper *Akhali Kartli* wrote with bitter lamentation in regard to his death:

Who does not know that the late Levan was an indefatigable worker, well-wisher, true Christian, and a person compassionate for everyone without distinction, for every child of Georgia? ... He will forever be alive

²² *ibid*, Box no. 2642.

²³ *ibid*, Box no. 2654.

²⁴ *ibid*, Box no. 2662.

²⁵ *ibid*, Box no. 1897.

²⁶ *Tsnobis purtseli*, 1903, no. 2165, 3; no. 2288, 3 (in Georgian).

especially in the hearts of the Catholics of Gori because he rendered them an invaluable, unforgettable service. Great is his merit, this merit is spoken and certified by the walls of this holy church, which was renovated and adorned by him. The late Levan did not forget about his ancestors' place of worship and once he heard that the Catholic church of Gori was in dire straits due to its poverty, he started to adorn it ... He immediately sent engineers, technicians, and master craftsmen and this Catholic church was renovated.²⁷

Another important source of funding were bequests left by the parishioners. Nikoloz Zubalashvili, Constantine's cousin who died in 1898, left a considerable sum to different Catholic organizations. He bequeathed 19,000 rubles to the Confraternity of the Holy Rosary, 2,000 rubles for the decoration of the Church of the Dormition, 1,000 Rubles to the Church of SS Peter and Paul, and 1,000 rubles to the Church of the Holy Family in Gori.²⁸ He also left 2,000 rubles for the education of Catholic students.²⁹ The Church of the Dormition also received 2,000 rubles through a will made by Maria Karaeva. Another Catholic woman Yulia Shcherbinina, the widow of the Actual Privy Councilor Mikhail Shcherbinin, bequeathed 1,000 rubles to the same church in 1906.³⁰

The register book of income and expenditure of SS Peter and Paul Church in Tbilisi mentions various sources of money and gives a general idea of their relative importance.³¹ 12,455.21 rubles were collected from 1869 to 1872. The money came from donations (18.9%), an interest-paying current account (2.2%), legacy (47.9%), debenture with fixed interest (2.5%), and church collections (28.7%). Of course, this percentage is not common to all the churches, but it is important for understanding the general character of the financing of Catholic churches in 19th-century Georgia.

Apparently, it was not common for Georgian and Armenian Catholics to finance the construction of each other's churches. Presumably, a mixed contribution had taken place in Khizabavra that led to misunderstanding and tension involving the clergy and parishioners of both communities. Some dissatisfaction was caused by the church inscription saying: "This Roman Catholic Church of the Sacred Heart of Jesus was built through the efforts of the priest

27 Akhali kartli, 1914, no. 17, 2 (in Georgian).

28 Aslanovich, the priest of the Catholic church in Gori, spent that money on purchasing the pump organ and arranging the floor of the church. See: National Centre of Manuscripts, M. Tamarshvili personal archive, Box no. 1617.

29 Iveria, 1898, no. 30, 1-2 (in Georgian).

30 National Archives of Georgia, Central Historical Archive, fund No 1645, Box no. 92 and 105.

31 *ibid*, fund no. 1645, Box no. 21.

Vardzelashvili and the support of the Catholics of Khizabavra, Russia, and the Caucasus in 1898". The inscription had only been made in Georgian and Latin. This fact provoked the Armenians since according to the contemporary Armenian press, Armenian Catholics from the village of Alastan had contributed 500 rubles to the construction of the church in Khizabavra, donated an icon costing 800 rubles, and provided lime free of charge [Karapetian 2011:236]. Therefore, they expected that their small contribution would be particularly mentioned.

Besides the building activities, Catholic parishes also sought money for social purposes. For instance, the Church of the Dormition held a charity raffle in order to provide local parish school pupils with clothing and footwear.³² A gathering of second-hand clothes for needy people was organized by the board of the charity society at the SS Peter and Paul Church.³³ The society also raised money from membership dues and donation.

A member of the Catholic parish, Doctor Iovane Karaev, sponsored one of the first voluntary hospitals for the poor and strangers in 1839. Working there, Karaev offered his skills without asking for payment. He also endowed the hospital with 1/6 of his income from some property in Kojori (a vacation village near Tbilisi), which should have been spent only on patient care. His family donated money as well. In return they received prayers for their souls twice a year.³⁴

The study shows that a priest was the initiator of Catholic church construction in 19th-century Georgia, as a rule. He was also responsible for seeking money in the villages, while fundraising committees were established in the cities. Parishioners participated in the construction of Catholic churches as far as they could by donating money, providing building materials, or volunteering their own time and labour.³⁵ Their church was their pride, something

32 *ibid*, fund No 1645, Box no. 224.

33 Кавказ, 1895, no. 131, 1.

34 National Archives of Georgia, Central Historical Archive, fund no. 1645, Box no. 137.

35 Fundraising methods were similar in other religious groups as well in Georgia during the 19th and 20th centuries. When the Assyrian church of St. Thomas was being built in Tbilisi during the 1880s, members of the parish – workmen, craftsmen, water carriers, and carters – worked on the construction gratis. They also provided the church with bricks. Other building materials such as sand and stone were obtained locally [Droeba, 1883, no. 84, 1 (in Georgian)]. The Orthodox churches of St. Eustace and of St. Theodosius in Tbilisi were erected in the 1900s through donations collected in Russia [Lilushvili 2015: 52, 66]. The situation was slightly different with German Lutherans who lived both in Tbilisi and villages in east Georgia. Being responsible for granting them religious freedom, the government lent material support for religious buildings by endowing them with construction sites and a sum of 27,859.55 rubles in 1830 [National Archives of Georgia, Central Historical Archive, Fund no. 1727 Box no. 29]. After experiencing economic prosperity

more than just a building for religious services. It contributed to the parish's sense of dignity and made parishioners feel like valued members of a broader Catholic community.

Bibliography

- Bericht 1898:** Bericht Über den Bau der evangelisch-lutherischen Petri-Pauli-Kirche in Tiflis 1893-1897 vom Kirchenrat, Tiflis, 1898.
- Bulia ...2006a:** Bulia, Marine; Janjalia, Mzia. Kutaisi, Old Georgian Cities and Towns: Betania, 2006.
- Bulia ...2006b:** Bulia, Marine; Janjalia, Mzia. Tbilisi, Old Georgian Cities and Towns. Tbilisi: Betania, 2006.
- Chichinadze 1904:** Chichinadze, Zakaria. Georgian Catholic Figures and Notices of Meskhet-Javakheti, Tiflis: Typography of A. Kutateladze. 1904 (in Georgian).
- Chichinadze 1906:** Chichinadze, Zakaria. Samtskhe-Saatabago and Georgian Catholics, Tiflis: Typography of M. Kheladze. 1906 (in Georgian).
- Doborjginidze 2012:** Doborjginidze, Nino. "On Some Implications of Ilia Chavchavadze's Barakala", *Cadmos*, No 4, Tbilisi, 2012, 73-115.
- Fraze 1984:** Fraze, Charles. "Vincentian Mission in the Islamic World", *Vincentian Heritage Journal*, Vol. 5, Iss. 1, Article 1, 1984, available at: <http://via.library.depaul.edu/vhj/vol5/iss1/1>.
- Furier 1992:** Furier, Anjei. "from the History of the SS Peter and Paul Church", *Proceedings of Tbilisi University*, No 310, Tbilisi, 1992, 224-230 (in Georgian).
- Grimes 2009:** Grimes, Brendan. "Funding a Roman Catholic Church in Nineteenth-Century Ireland", *Architectural History*, vol. 52, 2009, 147-168.
- Ivelashvili 2009:** Ivelashvili, Tina. Catholicism in Georgia. Tbilisi: Universali, 2009 (in Georgian).
- Karapetian 2001:** Karapetian, Samvel. Javakh. Yerevan, Research on Armenian Architecture (RAA) Foundation, 2011.
- Khoshtaria 2009:** Khoshtaria, David. "Annunciation Church in Tbilisi", *Georgian Antiquities*, No 13, Tbilisi, 2009, 159-167 (in Georgian).

in the 1890s, the Germans were able to construct one of the biggest churches in Tbilisi at their own expense. A sum of 56,933.90 rubles was collected among Lutherans alone [Bericht 1898].

- Liluashvili 2015:** Liluashvili, Manon. "Churches with Changed Functions in Tbilisi: Architecture and History". *Architecture and Identity: Church Building in Tbilisi (1801-1918)*, *Project Bulletin*, Tbilisi, 2015, 36-84 (in Georgian).
- Lomsadze 1979:** Lomsadze, Shota. From the Late Medieval History: Akhaltsikhe Chronicles. Tbilisi, Metsniereba, 1979 (in Georgian).
- Lorenz 1990:** Lorenz, Klaus. Die Römisch-Katolische Kirche in der Sowjetunion. München, Luzern, Wien and Brixen, Kirche in Not/Ostpriesterhilfe, 1990.
- Natsvlishvili 2015a:** Natsvlishvili, Natia. "Kukia Catholic Cemetery and Chapel", *Architecture and Identity: Church Building in Tbilisi (1801-1918)*, *Project Bulletin*, Tbilisi, 2015, 108-121 (in Georgian).
- Natsvlishvili 2015b:** Natsvlishvili, Natia. "A Struggle for Identity: Georgian Catholics and Their Monastery in Istanbul", *Caucasus Survey*, Vol. 3, No 1, 2015, 76-86.
- Papashvili 1995:** Papashvili, Murman. Georgian-Roman Relationships from the 6th to the 20th Centuries. Tbilisi, Aghmashenebeli, 1995 (in Georgian).
- Tamarashvili 2011:** Tamarashvili, Michael. The History of Catholicism among Georgians. Tiflis: Siesta, 1902, reprint, Tbilisi, Siesta, 2011 (in Georgian).
- Tamarashvili 1995:** Tamarashvili, Michael. The Georgian Church from the Beginning to the Present. Tbilisi, Kandeli, 1995 (in Georgian).
- Tamarati 1910:** Tamarati, Michel. L'Eglise géorgienne des origines jusqu'à nos jours. Rome, Impr. de la Société Typographico-Editrice Romaine, 1910.
- Zugger 2001:** Christopher Lawrence Zugger, The Forgotten: Catholics of the Soviet Empire from Lenin Through Stalin, Syracuse and New York: Syracuse University Press, 2001. University Press, 2001.